

УДК 371.13

**Зоя Сирота,
Всеволод Сирота**

СПРИЙНЯТТЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ЯК ПРОЦЕС ВІДОБРАЖЕННЯ В ПІЗНАННІ ЛЮДИНИ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

У статті розглядаються теоретичні підходи до проблеми сприйняття творів мистецтва як процесу відображення в пізнанні людини художнього образу. Досліджується сутність таких понять, як сприйняття, образ, художній образ, художньо-образне мислення. Розглядаються властивості фасилітованої дискусії та педагогічне управління процесом художнього сприйняття творів мистецтва.

Ключові слова: *сприйняття, образ, художній образ, художнє мислення, фасилітована дискусія.*

На сучасному етапі особливого значення набуває потреба обґрунтованих змін в теорії та практиці гуманістичної освіти учнівської молоді.

Мистецтво, як специфічна форма суспільної свідомості відображає цінності минулого і сучасного, узагальнює багатовіковий досвід духовно-емоційного ставлення людини до світу, допомагає їй глибше пізнати себе, свій внутрішній світ і матеріальну дійсність [10].

Здатність людини мислити в образах створила таке унікальне явище, як мистецтво.

Мистецтво – це вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів. Саме воно має непересічне значення для повноцінного, цілісного сприйняття світу, для формування переконань особистості, поглядів та системи цінностей людини. Значний виховний потенціал, знання і розуміння творів мистецтва насамперед потребують їх глибокого та свідомого сприйняття.

Проблема сприйняття творів мистецтва як процесу відображення в пізнанні людини художнього образу розглядалась багатьма вченими. Особливості сприймання мистецтва досліджували такі вчені як Л. Виготський, М. Блінова, Л. Бочкарьов, Т. Дорошенко, О. Костюк, М. Марков, Є. Назайкінський, О. Ростовський.

Розвиток художнього образу в сфері мистецтва висвітлено в працях А. Азархіна, Ю. Афанасьєва, М. Кагана, Є. Крупника, А. Сохора, Л. Столовича, С. Раппопорта, С. Рудневої, О. Рудницької, Л. Шеремета, Г. Шингарова.

Специфіку художньо-образного мислення, взаємозв'язок соціального й особистісного у процесі сприймання творів мистецтва розглядали

Б. Асаф'єв, О. Костюк, В. Максимов, В. Медушевський, А. Сохор, О. Фарбштейн, взаємозв'язок між сприйманням людини та її життєвим досвідом – Є. Назайкінський.

Водночас, слід зазначити, що деякі аспекти сприйняття художнього образу недостатньо повно розкрито в практиці сучасної школи. Саме воно має непересічне значення для повноцінного, цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та системи цінностей особистості.

Педагогічне управління процесом художнього сприйняття є важливим і потребує глибокого та ґрунтовного вивчення.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми сприйняття творів мистецтва як процесу відображення в пізнанні людини художнього образу.

У філософському словнику термін «сприйняття» має два значення. Перше значення це образ предмету, що виникає в процесі сприйняття, друге – результат формування цього образу [11].

У психологічній літературі термін «сприйняття» художнього образу визначається як відображення предметів і явищ у сукупності їхніх властивостей при безпосередньому впливі на органи чуття людини.

А. М. Леонтьєв визначає сприймання як «психологічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ матеріального світу у вигляді зорових, слухових, рухових та інших образів» [5, с. 128].

Іноді терміном «сприйняття художнього образу» визначають також систему дій, спрямовану на ознайомлення з предметом, який впливає на органи чуття.

В. В. Асаф'єв стверджує: «Сприймання – образ об'єктивно існуючого предмету, образ не дзеркальний, не мертвий, а пов'язаний з активністю людини, зі спеціальними особливостями та ступенем розвитку її органів чуття та інтелекту» [1, с. 322].

Кожен художній твір – це світ образів, що символізують багатство виявлень життєвості у досконалій формі. Як стверджує О. Лосєв, «поетичне власне предмет, на який спрямована поезія, але спосіб його зображення тобто врешті-решт спосіб його розуміння» [6, с. 63].

Образ – це універсальна категорія, що закріплює своєю символічною мовою практичні та духовні здобутки людства.

Основою форми будь-якого виду мистецтва виступає художній образ.

Теорія художнього образу як формуючої основи життєвості твору мистецтва розглядається в естетиці класиків німецької філософії: І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля.

Художній образ – особлива форма естетичного освоєння світу, якій має цілісність, конкретність, предметно-чуттєвий характер. Часто виникає він парадоксально, непередбачувано.

Спосіб творення художнього образу це головний критерій приналежності його до будь якого виду мистецтв.

На думку В. С. Мовчана, поняття «художній образ» варто відрізнити від поняття «художність образу», вони мають різне змістовне наповнення. Перше відображає специфіку мистецтва як виду діяльності з властивим йому художньо-образним способом відображення світу, тобто художній образ – це спосіб, у який дійсність може явити себе у мистецтві. Поняття «художність образу» означає якісний бік діяльності творення образу та естетичну визначеність наслідків [8].

Образи виникають у свідомості людей під впливом реальної дійсності, сприйнятої за допомогою органів чуття. Вони є копіями, відбитками дійсності. Образи зберігаються в пам'яті і можуть бути відтворені уявою. На основі образів пам'яті художник створює нову реальність – художній образ, який в свою чергу викликає у свідомості людей (слухачів, глядачів) низку уявних образів.

Художній твір це актуалізований і перетворений автором минулий досвід людини, суспільства, людства. Його зміст складають художні образи, втілені в осмисленому відображенні естетичної оцінки дійсності безпосередньо у свідомості творця.

Як зазначає О. П. Рудницька, художній зміст завжди викликає у людини індивідуально-неповторні асоціації, наявність яких забезпечує механізми включення до процесу сприйняття особистісного досвіду реципієнта, що доповнює і збагачує структуру мистецького твору. Цей досвід у сукупності усіх його елементів: життєвого, загально-естетичного, художнього, виступає основою народження асоціативних уявлень суб'єкта сприйняття [11].

Саме завдяки асоціативному мисленню, інтуїції, вирізненню тих чи інших аспектів твору суб'єкт пізнає його глибинний «підтекстовий» смисл.

На думку багатьох дослідників інтенсивність сприймання художніх образів залежить від наступних чинників:

- першочерговій установці на сприйняття;
- яскравості творів для сприйняття;
- сили емоційної реакції на художній твір;
- ступеня новизни естетичної інформації;
- наявності художньо-естетичного досвіду людини, знання нею засобів мовної виразності .

Варто також окреслити етапність цілеспрямованої організації формування процесу сприйняття образу художніх творів: попередній або перед комунікативний, комунікативний етап педагогічного керівництва та заключний або посткомунікативний етап закріплення отриманої інформації, що виходить за межі сприйняття художнього твору.

Кожен художній твір – це світ образів, що символізують багатство виявлень ідеальної життєвості у формах Специфічним типом реальності є мова художнього образу, що має символічно знакову природу. Властиве мистецтву розмаїття змістовних шарів духовного досвіду зумовлює

складність структури його образної мови. Художньо-образна мова символізує змістовну глибину життя через індивідуалізацію всезагального, надаючи йому «чуттєво-поодинокого характеру» [2, с. 57].

Художній образ наділений своєю логікою, він розвивається за своїми внутрішніми законами, а життєвий матеріал, що лежить в основі твору, наче «веде» автора за собою, і художник іноді приходиться зовсім не до того результату, якого прагнув. За великим рахунком, художній образ часто, розвивається парадоксально або непередбачувано.

Мислення це основа будь-якого виду мистецтва. Тому, спілкування з художнім твором – складний психологічний процес.

Формою мислення у мистецтві виступає художній образ, а спосіб творення художнього образу це головний критерій приналежності до різних видів мистецтва.

Образи виникають у свідомості людей під впливом реальної дійсності, сприйнятої за допомогою органів чуття. Вони є копіями, відбитками дійсності. Образи зберігаються в пам'яті і можуть бути відтворені уявою. На основі образів пам'яті художник створює нову реальність – художній образ, який в свою чергу викликає у свідомості людей (слухачів, глядачів) низку уявних образів. В художньому творі образ виступає на перший план і через нього пізнається значення, думка, ідея [8].

Багатьма вченими, дослідженню художньо-образного мислення приділялася належна увага. У філософії (Ю. Афанасьєв, В. Волков, І. Герасимова, Л. Левчук, В. Мазепа, В. Малахов, С. Рапопорт, В. Шишка), психології (А. Брушлинський, Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Костюк) культурології (В. Біблер, О. Шевнюк, О. Щолокова), музикознавстві (А. Лащенко, В. Медушевський), педагогіці (І. Зязюн, Є. Назайкінський, О. Рудницька, Г. Падалка).

Художньо-образне мислення, на думку І. Зязюна, є результатом одночасної дії обох сигнальних систем та базується і на основі образів, і на основі понять. Художньо-образне мислення в силу асоціативності пробуджує підвищену здатність до уявлення; воно емоційно-почуттєве, тобто «постійно народжує переживання, зумовлювані художніми образами», які, на думку автора, є результатом складної аналітико-синтетичної діяльності з участю вищого ступеня пізнання – абстрактного мислення. Воно несе у собі одночасно і глибокі думки і живе бачення світу, воно містить у собі величезну пізнавальну можливість. Художні образи, які формуються засобами літератури, музики, живопису, завжди поліфункціональні. Джерело їх виникнення може бути одне і те ж, наприклад, читання певного художнього тексту, прослуховування музики, сприйняття картини. Але в створенні суб'єктивного образу на цій основі завжди є присутні чуттєві ознаки різної модальності, пов'язані з особистим досвідом людини. Чим багатша і різноманітніша палітра цих

різномодальних чуттєвих ознак – зорових, слухових, тактильних – тим яскравішим, виразнішим буде створений образ, який несе в собі не просто відображення фізичних характеристик такого об'єкту, але й естетичне ставлення людини до дійсності [4].

Художньо-образне мислення, з одного боку, пов'язане з особливостями сприймання засобів виразності того чи іншого виду мистецтва. З другого, художньо-образне мислення – це те, що дає змогу осягнути образність будь-яких видів мистецтва та їх синтезу (у музичній, образотворчій і хореографічній діяльності).

Створення художніх образів вимагає від митця максимальної активізації художньо-образного мислення. Саме воно має непересічне значення для повноцінного, цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та системи цінностей особистості.

Важливо, в процесі педагогічного управління процесом художнього сприйняття та створення художніх образів, використовувати інтерактивні методики навчання, а саме, як пропонує Л. Масол – метод фасилітованої дискусії [7, с. 92]

Як зазначає Л. Масол, метою інтерактивних технологій навчання є набуття учнями інтеркультурної компетентності – готовності, здатності до комунікативної та кооперативної діяльності. Їх можна класифікувати наступним чином: уміння слухати партнера; уміння переконувати, аргументувати; уміння дискусувати, доходити компромісу; уміння взаємодіяти, співпрацювати.

Фасилітація (від лат. – полегшувати, допомагати). Технологія цього спрямування була розроблена американськими вченими А. Хаузеном і Ф. Єнавайном, яка передбачає участь педагога в колегіальному навчанні учнів. Заснована технологія на основі педагогічного спілкування, педагогічного діалогу, який моделює навчально-виховний процес на основі партнерських стосунків. Це забезпечує між вчителем і учнями взаємоповагу, відкритість. За теорією філософа В. Біблера відбувається «діалог культур». Базові підходи цієї теорії було покладено в основу міжнародної програми «Формування образного мислення» (VTS). Групою українських фахівців програма була апробована в багатьох школах України і рекомендована до впровадження.

До важливих елементів цієї технології відноситься парофраз і пов'язування думок учнів. Пов'язування та перефразування висловлювань дітей у процесі колективної діяльності, дає можливість підтримувати дискусію, спрямовують думки дітей на розуміння змісту мистецького твору та художнє сприймання його образів.

Педагогічне управління процесом художнього сприйняття, основою якого є аналіз художніх творів, повинно обов'язково враховувати і індивідуальний досвід особистості та її нестереотипне бачення. Тому, як зазначає Л. С. Виготський, тільки завдяки співтворчості відбувається

«спілкування» з художнім твором, який сприяє «вирішенню особистісного завдання» [2, с. 305].

Отже, співтворчість це найактивніше цілісне сприйняття творів мистецтва, яка ґрунтується на авторському баченні світу та художньо-пізнавальній діяльності реципієнта, відображення в пізнанні людини художнього образу, що і є певним способом спілкування з творами мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс / Б. В. Асафьев. – Л. : Музыка, 1971. – 376 с.
2. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1968. – 379 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Эстетика : в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Искусство, 1969–1971.
4. Зязюн І. А. Інтелектуально творчій розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вид-во «Вінок», 2000. – С. 11–20.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 1972. – 584 с.
6. Лосев А. Диалектика мифа / А. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М. : Политиздат, 1991.
7. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі : Посібник для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
8. Мовчан В. С. Етика : навч. посіб. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2007. – 483 с.
9. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти : навч. посібник / О. П. Рудницька. – К. : ІЗМН, 1998. – 248 с.
10. Сохор А. Н. О задачах исследования музыкального восприятия / А. Н. Сохор // Художественное восприятие. – Л. : Наука, 1971. – С. 325–334.
11. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : УРВ, 1986. – 800 с.